

МІНІСТЕРСТВО ТРАНСПОРТУ ТА ЗВ'ЯЗКУ УКРАЇНИ

ДЕРЖАВНИЙ ЕКОНОМІКО-ТЕХНОЛОГІЧНИЙ
УНІВЕРСИТЕТ ТРАНСПОРТУ

Кафедра економічної теорії

М. М. Чеховська

ІСТОРІЯ ЕКОНОМІКИ ТА ЕКОНОМІЧНОЇ ДУМКИ

Методичні рекомендації

по самостійному відпрацюванню матеріалів з курсу навчальної дисципліни
для студентів економічних спеціальностей заочної форми навчання

Київ – 2010

Чеховська М. М. Історія економіки та економічної думки: Методичні рекомендації по самостійному відпрацюванню матеріалів дисципліни для студентів економічних спеціальностей заочної форми навчання. – К.: ДЕТУТ, 2010. – 47 с.

Методичні рекомендації допомагають студентам самостійно готуватися до занять з дисципліни «Історія економіки та економічної думки», спрямовані на закріплення отриманих знань. Наведена тематика самостійних робіт охоплює весь зміст тематичного плану навчальної дисципліни, що дає можливість ознайомитися з усіма напрямками розвитку економічної думки.

Для студентів вищих навчальних закладів залізничного транспорту економічних спеціальностей заочної форми навчання.

Методичні рекомендації розглянуті й затверджені на засіданні кафедри (протокол № 3 від 26 жовтня 2009 року) і на засіданні методичної комісії факультету (протокол № 2 від 26 листопада 2009 року).

Укладач: **М. М. Чеховська**, кандидат економічних наук, доцент

Рецензенти: П. А. Швець, кандидат економічних наук, доцент;
М. І. Фащевський, доктор економічних наук, професор

ЗМІСТ

Вступ	4
Зміст дисципліни за темами.....	5
Тематика самостійних занять та завдання для перевірки знань	7
Змістовий модуль I. Еволюція економічної думки та історія економіки з часів стародавнього світу до періоду монополістичної конкуренції.....	7
ТЕМА 1. Предмет і метод історії економіки та економічної думки.....	7
ТЕМА 2. Господарство первісного суспільства та його еволюція на етапі ранніх цивілізацій.....	8
ТЕМА 3. Особливості господарського розвитку та економічної думки періоду формування світових цивілізацій (VIII ст. до н. е. – V ст. н. е.)... ..	10
ТЕМА 4. Господарство та економічна думка суспільств європейської цивілізації (V – XV ст.).....	14
ТЕМА 5. Формування передумов ринкової економіки в країнах європейської цивілізації (XVI – перша половина XVII ст.).....	16
ТЕМА 6. Розвиток ринкового господарства в період становлення національних держав (друга половина XVII ст. – перша половина XIX ст.).....	22
Змістовий модуль II. Розвиток економічної думки та історія економіки протягом XIX – XX ст.....	25
ТЕМА 7. Ринкове господарство країн європейської цивілізації в період монополістичної конкуренції (друга половина XIX – початок XX ст.).....	25
ТЕМА 8. Особливості розвитку ринкового господарства та основні напрями економічної думки в Україні (друга половина XIX – початок XX ст.).....	27
ТЕМА 9. Господарство та економічна думка в період державно-монополістичного розвитку суспільств європейської цивілізації (перша половина XX ст.).....	30
ТЕМА 10. Розвиток національних економік країн європейської цивілізації в системі світового господарства під впливом науково-технічної революції (друга половина XX ст.).....	34
ТЕМА 11. Світове господарство та основні напрями економічної думки на етапі інформаційно-технологічної революції (кінець XX – початок XXI ст.).....	37
ТЕМА 12. Економічний розвиток України в умовах радянської економічної системи та його трактування в економічній думці.....	39
ТЕМА 13. Формування засад ринкового господарства в Україні (90-ті роки XX ст.) ..42	
Теми рефератів.....	44
Список рекомендованої літератури	45
Інтернет-ресурси.....	46

ВСТУП

Навчальна дисципліна «Історія економіки та економічної думки» є базовою для студентів економічних спеціальностей. Саме основи економічних знань, їхня періодизація, відомості щодо провідних учених-економістів, закладені під час опанування матеріалів зазначеної дисципліни, дадуть можливість у подальшому більш чітко розуміти та структурувати знання, отримані в період навчання. Курс «Історії економіки та економічної думки» безпосередньо примикає до курсу політичної економії, логічно доповнює його. Простеживши історичний розвиток економічних ідей, з'ясувавши, як і за яких умов розвивалась економічна наука, можна досконаліше зрозуміти і засвоїти зміст курсу економічної теорії, досягнути генезис економічних законів і категорій, зробити порівняльний аналіз їхніх тлумачень.

Програма навчальної дисципліни враховує попередні розробки кафедри та узагальнений досвід провідних вищих навчальних закладів України.

Мета навчальної дисципліни: формування знань про історичний розвиток господарств і економічної думки країн європейської цивілізації для розуміння генезису та закономірностей функціонування економічних систем.

Вимоги до знань і вмінь студентів: завданням викладення дисципліни «Історія економіки та економічної думки» є формування у студентів уявлення про основні закономірності розвитку економіки різних цивілізацій, історичний досвід найважливіших економічних реформ, особливості економічної політики провідних країн у відповідні історичні епохи, головні віхи господарської еволюції, хронологічний матеріал.

Студент повинен знати:

- предмет і метод історії економіки та економічної думки;
- періодизацію історії економіки та економічної думки;
- місце дисципліни в системі економічних наук;
- поглиблення знань з економічної теорії;
- основні риси розвитку первісного, рабовласницького й феодального способів виробництва;
- загальне й особливе в розвитку західноєвропейських країн у епоху феодалізму в поєднанні з генезисом економічної думки в цей період;
- особливості економічного розвитку країн на рубежі XIX – XX ст. і пов'язані з ним зміни у формуванні економічного мислення;
- сучасний стан економічних реформ і сучасні підходи до розвитку економічної думки.

ЗМІСТ ДИСЦИПЛІНИ ЗА ТЕМАМИ

Змістовий модуль I. Еволюція економічної думки та історія економіки з часів стародавнього світу до періоду монополістичної конкуренції

ТЕМА 1. Предмет і метод історії економіки та економічної думки. Трактуються предмет історії економіки та економічної думки, методи економічних досліджень і функції дисципліни.

ТЕМА 2. Господарство первісного суспільства та його еволюція на етапі ранніх цивілізацій. Розглядається становлення господарства у первісному суспільстві, його подальша еволюція. Вивчається зародження економічної думки у стародавньому Єгипті, Вавилоні тощо.

ТЕМА 3. Особливості господарського розвитку та економічної думки періоду формування світових цивілізацій (VIII ст. до н .е. – V ст. н .е.). Увага приділяється господарському розвитку та економічній думці античного світу, зокрема стародавнім Греції, Риму, Китаю та Індії.

ТЕМА 4. Господарство та економічна думка суспільств європейської цивілізації (V – XV ст.). Розглядаються господарські формації та економічна думка раннього християнства, економічні погляди доби Київської Русі.

ТЕМА 5. Формування передумов ринкової економіки в країнах європейської цивілізації (XVI – перша половина XVII ст.). Здійснюється огляд економічного розвитку Англії і Франції у зазначений період. Дається оцінка теоріям грошового та торгового балансу меркантилізму та основним ідеям фізіократів.

ТЕМА 6. Розвиток ринкового господарства в період становлення національних держав (друга половина XVII ст. – перша половина XIX ст.). Розглядаються історичні умови виникнення і загальна характеристика класичної політичної економії, передумови її трансформації.

Змістовий модуль II. Розвиток економічної думки та історія економіки протягом XIX – XX ст.

ТЕМА 7. Ринкове господарство країн європейської цивілізації в період монополістичної конкуренції (друга половина XIX – початок XX ст.). Досліджується формування неокласичної традиції в західній політичній економії, її еволюція. Розглядаються школи граничної корисності, теорії монополії та конкуренції.

ТЕМА 8. Особливості розвитку ринкового господарства та основні напрями економічної думки в Україні (друга половина XIX – початок XX ст.). Приділяється увага суспільно-економічній думці в дореформений період, ліберально-народницькій економічній думці, відображенню марксизму в працях українських економістів тощо.

ТЕМА 9. Господарство та економічна думка в період державно-монополістичного розвитку суспільств європейської цивілізації (перша половина XX ст.). Розглядаються проблеми соціально-економічного розвитку та їх відображення в економічних теоріях. Здійснюється огляд кейнсіанства, його еволюції, неолібералізму, монетаризму тощо.

ТЕМА 10. Розвиток національних економік країн європейської цивілізації в системі світового господарства під впливом науково-технічної революції (друга половина XX ст.). Здійснюється загальна характеристика інституціоналізму та основні етапи його розвитку, теорій трансформації капіталізму під впливом НТР, «нового індустріального суспільства».

ТЕМА 11. Світове господарство та основні напрями економічної думки на етапі інформаційно-технологічної революції (кінець XX – початок XXI ст.). Акцентується увага на основних тенденціях розвитку сучасного суспільства, в основу якого покладено досягнення інформаційно-технічної революції.

ТЕМА 12. Економічний розвиток України в умовах радянської економічної системи та його трактування в економічній думці. Розглядаються основні періоди розвитку радянської економічної теорії, яка трансформувалася відповідно до змін у економічному розвитку.

ТЕМА 13. Формування засад ринкового господарства в Україні (90-ті роки XX ст.). Здійснюється ретроспектива переходу від адміністративно-командної до ринкової економічної системи в економічній історії України.

ТЕМАТИКА САМОСТІЙНИХ ЗАНЯТЬ ТА ЗАВДАННЯ ДЛЯ ПЕРЕВІРКИ ЗНАНЬ

ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ I. ЕВОЛЮЦІЯ ЕКОНОМІЧНОЇ ДУМКИ ТА ІСТОРІЯ ЕКОНОМІКИ З ЧАСІВ СТАРОДАВНЬОГО СВІТУ ДО ПЕРІОДУ МОНОПОЛІСТИЧНОЇ КОНКУРЕНЦІЇ

ТЕМА 1. Предмет і метод історії економіки та економічної думки

Економічна думка людства пройшла довгий шлях від появи певних уявлень про явища господарчого життя, окремих ідей, висловлювань, поглядів економічного характеру до формування економічної теорії, вчень. Саме ці теорії, їх виникнення, розвиток та зміна інших теорій є предметом дослідження історії економічних учень.

Історія економічних учень на відміну від історії економічної думки має більш вузький предмет, а саме, тільки ті економічні погляди, що склалися в певну систему.

Історія економічних учень розкриває передумови та закономірності еволюції світової економічної науки; систематизує економічні знання і аналізує їх. Вона висвітлює економічні концепції головних шкіл і напрямів економічної думки, знайомить із досягненнями видатних учених-економістів.

ЗАПИТАННЯ ДЛЯ ПЕРЕВІРКИ ЗНАНЬ

1. Назвіть предмет і функції історії економіки та економічної думки.
2. Яке місце курсу «Історія економіки та економічної науки» в системі економічних знань?
3. Під впливом яких факторів змінювалися погляди і концепції економістів?
4. Назвіть основні етапи періодизації економічної історії людства.

ТЕСТИ ДЛЯ ПЕРЕВІРКИ ЗНАНЬ

1. Коли виникла економічна наука як самостійна галузь знання?
 - а) у стародавньому світі;
 - б) у період рабовласництва;
 - в) у середньовіччі;
 - г) під час переходу від феодалізму до капіталізму;
 - д) у період капіталізму.
2. Назвіть предмет історії економічних учень:
 - а) економічні категорії та закони;
 - б) історія економічної науки;
 - в) історичний процес виникнення і розвитку економічних теорій;
 - г) історія політичної економії;
 - д) система економічних відносин;

е) закономірності розвитку економічних поглядів та ідей.

3. Назвіть методи дослідження економічних учень:

а) статистичний;	д) емпіричний;
б) математичний;	е) історичний;
в) логічний;	є) територіальний;
г) наукової абстракції;	ж) мотиваційний.

4. Хто висунув формаційну теорію періодизації соціально-економічної історії?

- а) Ф. Ліст;
- б) К. Бюхер;
- в) К. Маркс;
- г) П. Гільдебрандт.

Рекомендовані підручники та посібники

1. Юхименко П. І., Леоненко П. М. Історія економічних учень: Навч. посіб. – 2-ге вид., випр. – К.: Знання-Прес, 2001. – 514 с. – Тема 1.

ТЕМА 2. Господарство первісного суспільства та його еволюція на етапі ранніх цивілізацій

Економічна думка стародавнього світу відображає риси соціально-економічного та політичного розвитку суспільства того часу. Деякі з них були суспільствами азійського способу виробництва (стародавній Схід), а інші – античного способу виробництва (Греція, Рим). Відмінності між ними обумовили особливості їхньої економічної думки.

Одні з перших відомих нам пам'яток економічної думки можна віднести до літератури стародавнього Єгипту, в них знайшли своє відображення питання організації та управління державним господарством, а також уявлення стародавніх єгиптян про власність, рабство, товарно-грошові відносини. Про економічну думку стародавнього Єгипту можна довідатись із творів державних чиновників, багато з яких мають повчальний характер, різних адміністративно-господарських і юридичних документів.

Одним з найдавніших центрів людської цивілізації була Месопотамія. На відміну від стародавнього Єгипту в державах цього регіону порівняно швидко розвивалася приватна власність і товарно-грошові відносини. У результаті посилювалося розшарування суспільства. Держава намагалася за допомогою господарства регулювати економічну діяльність населення та регламентувати приватноправові відносини. Відомою пам'яткою економічної думки XVIII ст. до н. е. є закони старовавилонського царя Хаммурапі. Основна мета цих законів – усебічне зміцнення економічної влади держави. Закони містять

282 статті, в числі яких є присвячені питанням охорони власності вавилонських громадян; питання оренди, найму, лихварства.

Розвиток товарно-грошових відносин допускався в такій мірі, щоб це не викликало масового зубожіння громадян. Закони Хаммурапі захищають приватну власність, особливо царя, церкви, державних службовців, воїнів. Замах на неї карається смертю або оберненням винуватця у рабство. У цілому ці закони становлять систему правових норм, спрямованих на регулювання соціально-економічних відносин у Вавилоні XVIII ст. до н. е.

ЗАПИТАННЯ ДЛЯ ПЕРЕВІРКИ ЗНАТЬ

1. Назвіть найдавніші писемні джерела пам'яток економічної думки стародавнього Сходу.
2. Назвіть особливості східного рабства.
3. Через які економічні причини зазнало краху античне рабовласницьке суспільство?

ТЕСТИ ДЛЯ ПЕРЕВІРКИ ЗНАТЬ

1. Економічна думка стародавнього світу характеризується:
 - а) глибоким теоретичним аналізом тогочасної економічної системи;
 - б) відображенням стану соціально-економічного і політичного розвитку тогочасних суспільств;
 - в) самостійністю стосовно інших галузей знань;
 - г) переважанням натурально-господарського ставлення до економічних питань;
 - д) визнанням значної ролі держави в економічному житті суспільства;
 - е) формуванням основ економічної науки.
2. Перший загальний поділ праці відбувся в епоху:
 - а) палеоліту;
 - б) мезоліту;
 - в) неоліту;
 - г) немає правильної відповіді.
3. Хто будував єгипетські піраміди?
 - а) раби;
 - б) вільні селяни;
 - в) наймані робітники;
 - г) воїни.
4. Чому грандіозні спорудження Сходу будувалися в короткий термін?
 - а) безліч будівельників;
 - б) організація праці;
 - в) піднімальні механізми;
 - г) кийова дисципліна.
5. Господарською основою давнього Єгипту було:

- а) ткацтво;
- б) гончарне ремесло;
- в) іригаційне землеробство;
- г) металургійне виробництво.

6. Природний тип людського господарства:

- а) рослинництво;
- б) скотарство;
- в) ремесло;
- г) збирання.

7. Що характерне для азійського способу виробництва?

- а) приватна власність на землю;
- б) інтенсивний характер виробництва;
- в) велика частина додаткового продукту виробляється рабами;
- г) державна власність на землю.

8. Де почала розвиватися цивілізація на Сході?

- а) у горах;
- б) у долинах великих рік;
- в) у лісах;
- г) у пустелях.

Рекомендовані підручники та посібники

1. Лановик Б. Д., Матисякевич З. М., Матейко Р. М. Економічна історія України і світу: Підручник / За ред. Б. Д. Лановика. – К.: Вікар, 2004. – 486 с. – Частина 1, Розділ 1, Розділ 2. – С. 15–17.

2. Юхименко П. І. Економічна історія: Навч. посіб. – К.: Вікар, 2006. – 341 с. – Розділ 1. – Розділ 2.

3. Юхименко П. І., Леоненко П. М. Історія економічних учень: Навч. посіб. – 2-ге вид., випр. – К.: Знання-Прес, 2001. – 514 с. – Тема 2, с. 15–16.

ТЕМА 3. Особливості господарського розвитку та економічної думки періоду формування світових цивілізацій (VIII ст. до н. е.–V ст. н. е.)

Джерелами, які дають уявлення про економічну думку античності є законодавство держав, публічні виступи і твори філософів, політиків, поетів тощо. Висловлення античних авторів хоча й не являють собою цілісної системи поглядів, але є спробою теоретичного осмислення та узагальнення типових для цієї доби економічних процесів і явищ.

Основні ідеї, що містяться у творах грецьких мислителів – Ксенофонта, Платона, Арістотеля увійшли до скарбниці економічної спадщини людства.

У цілому економічна думка стародавньої Греції розвивалася спочатку в умовах розкладання общини і виникнення рабства, а згодом – у період його

розвитку та кризи. Тому в центрі уваги давньогрецьких мислителів перебували проблеми рабовласництва, які розглядалися, виходячи з соціально-політичної та економічної ситуації того часу. Ці ж обставини зумовили переважання у них натурально-господарського періоду до економічних питань. Разом з тим поглиблення суспільного поділу праці, зростання ремесла й торгівлі обумовили необхідність спеціального дослідження переваг натурального і товарного господарства, різних сторін товарно-грошових відносин.

Давньогрецькі автори зробили спробу наукового дослідження таких економічних процесів і явищ, як поділ праці, товар, гроші та ін.; виявити закони господарського життя.

Економічна думка стародавнього Риму належить до періоду VIII ст. до н. е. – V ст. н. е. Розквіт могутності стародавнього Риму пов'язаний зі зміцненням і вищою мірою розвитку античного способу виробництва, при якому основними відносинами були відносини рабовласників і рабів, зрозуміло, що центральне місце серед соціально-економічних проблем давнього Риму займали проблеми рабства і аграрні проблеми. Особлива увага приділялася питанням раціональної організації рабовласницького господарства (латифундій). Саме ці проблеми насамперед знайшли відображення в законах, аграрних проектах, спеціальних творах давньоримських авторів. Найбільш відомими були – Катон (старший), брати Гракхи (Тіберій і Гай), Варрон, Колумелла.

У тлумаченні рабства економічна думка античного світу пройшла складний шлях від визначення та виправдання його як природного явища, до критики і визначення загальної рівності людей.

Писемні джерела, на основі яких можна судити про економічну думку стародавнього Сходу становлять зведення законів, юридичні акти, документи господарської звітності та твори про управління державою і державним господарством. Тому багато з них мають державно-нормативний характер, дійсність розглядається з позиції правлячих осіб, вельможних придворних і чиновників. Економічному знанню притаманні догматизм, апріорність і символізм.

Економічна думка стародавньої Індії була обплутана релігійною оболонкою. При цьому економічні проблеми як такі соціально не досліджувалися. Вони розглядалися в давньоіндійській літературі у зв'язку зі спробами вирішення соціальних і політичних питань. Писемними джерелами середини I тисячоліття до н. е. є переважно твори буддизму та іудаїзму (брахманізму). Вони дають уявлення про соціальну структуру суспільства і містять матеріал, що характеризує специфіку сприйняття окремих економічних категорій, зокрема власності (майна). Буддійське вчення проповідує відмову від власності як необхідну умову досягнення кінцевого спасіння (нірвани).

Економічна думка стародавнього Китаю виникла та розвивалася у рамках філософських і політичних учень, основними напрямками суспільної думки Китаю були конфуціанство, легізм, даосизм, моїзм, які сформувалися у IV – III ст. до н. е. Протягом століть між цими напрямками велася полеміка про економічний лад суспільства, общину, міру втручання держави в економіку та

методи управління нею. Провідною течією було конфуціанство, а з часом воно перетворилось у державну ідеологію і мало величезний вплив на суспільно-економічний та політичний розвиток Китаю протягом приблизно двох тисяч років.

Економічна думка давнього Китаю яскраво відображена у трактаті «Гуано Цзи», в ньому визнається закономірність змін у природі і суспільстві. У творі зазначається необхідність розроблення системи державного регулювання економіки. Зміцнення землеробства вважалося умовою забезпечення стійкості економіки. Велике значення надавалося товарно-грошовим відносинам, з точки зору їх використання державою для регулювання економіки. У трактаті розглядаються питання, пов'язані з податком і грошовим обігом, пропонувалося замінити прямі податки на залізо та сіль – непрямими, застосувати для стабілізації господарства нормовану емісію грошових знаків.

ЗАПИТАННЯ ДЛЯ ПЕРЕВІРКИ ЗНАНЬ

1. Які галузі виробництва розвинули стародавні греки?
2. Назвіть спільні риси, притаманні економічній думці країн стародавнього Сходу й античності, обґрунтуйте свою позицію.
3. Що становить багатство народу відповідно до міркувань авторів економічного трактату «Гуано-Цзи»?
4. Хто в історії економічної думки одним з перших звернувся до всебічного вивчення проблеми поділу праці в суспільстві?
5. У чому особливості моделей ідеальної держави в працях Платона і Арістотеля?
6. У чому загальне і відмінне економічної думки стародавнього Риму і стародавньої Греції?

ТЕСТИ ДЛЯ ПЕРЕВІРКИ ЗНАНЬ

1. Ідеї мислителів якої країни (країн) стали відправною точкою для сучасної економічної науки?
 - а) стародавнього Китаю;
 - б) стародавнього Єгипту;
 - в) стародавньої Греції;
 - г) стародавнього Риму;
 - д) стародавньої Індії.
2. Арістотель відносив до сфери хрематистики:
 - а) землеробство і ремесло;
 - б) велику торгівлю і лихварство;
 - в) дрібну торгівлю.
3. Назвіть найважливішу економічну проблему стародавньої римської літератури:
 - а) захист економічних інтересів селянства;

- б) рабовласництво і його виправдання;
- в) організація та методи господарювання в рабовласницьких латифундіях;
- г) збільшення ефективності сільського господарства.

4. Поняття «хрематистика» у вченні Арістотеля означає:

- а) добродійність;
- б) захист прав власності;
- в) мистецтво наживати статок;
- г) справедливий розподіл доходів.

5. Терміном «хрематистика» Арістотель називав:

- а) економіку;
- б) безтурботне мистецтво наживати статок за допомогою великих торговельних угод;
- в) галузь економічних знань;
- г) виробництво товарів і послуг.

6. Катон розробляв принципи раціональної організації господарства для:

- а) сільської громади;
- б) ринково орієнтованої спеціалізованої вілли;
- в) великої міської ремісничої майстерні;
- г) великої латифундії з тенденцією до самозабезпечення.

7. Поняття «економіка» введено давньогрецьким філософом:

- а) Арістотелем;
- б) Ксенофонтом;
- в) Катоном;
- г) Платоном.

8. Арістотель відносить до сфери хрематистики:

- а) землеробство;
- б) ремесло;
- в) лихварство і торгово-посередницькі операції;
- г) дрібну торгівлю.

9. Латифундія – це:

- а) суспільне господарство;
- б) рабовласницька плантація;
- в) державне володіння;
- г) колонія.

10. Рабовласницьке господарство, що обслуговується порівняно невеликим числом рабів:

- а) латифундія;
- б) вілла;
- в) поліс;

г) польдер.

Рекомендовані підручники та посібники

1. Лановик Б. Д., Матисякевич З. М., Матейко Р. М. Економічна історія України і світу: Підручник / За ред. Б. Д. Лановика. – К.: Вікар, 2004. – 486 с. – Частина 1, Розділ 2.2, 2.3, 2.4.
2. Проскурін П. В. Історія економіки та економічних учень. Економічна історія індустріальної цивілізації: Навч. посіб. – К.: КНЕУ, 2008. – 400 с. – Розділ 1. – С. 29–67.
3. Юхименко П. І. Економічна історія: Навч. посіб. – К.: Вікар, 2006. – 341 с. – Розділ 3. – Розділ 4.
4. Юхименко П. І., Леоненко П. М. Історія економічних учень: Навч. посіб. – 2-ге вид., випр. – К.: Знання-Прес, 2001. – 514 с. – Тема 2.1, 2.2, 2.3.

ТЕМА 4. Господарство та економічна думка суспільств європейської цивілізації (V – XV ст.)

Економіка доби Середньовіччя (V – XV ст.) була переважно аграрною, панувало натуральне господарство. Економічне мислення середньовічної людини мало теологічний характер. Економічна думка ще не відокремилася в самостійну галузь знання, цей процес розпочався лише в період пізнього Середньовіччя (XVI – XVII ст.). Для економічної думки властивий «практицизм». Численні трактати містять конкретні господарчі поради, різноманітні практичні рекомендації, але в той же час вони містять мало теоретичних узагальнень і спроб аналізу економічних процесів і явищ. Тобто в добу раннього та класичного Середньовіччя ще не з'явилося теоретичних творів з економічних питань.

Основними джерелами економічної думки є юридичні і церковні пам'ятки. Економічні уявлення народних мас знайшли відображення в різних єресьях та економічних вимогах селянських повстань.

Особливість економічної думки середньовічного Сходу полягала в тому, що вона продовжувала приділяти увагу тим самим проблемам, що й у давні часи: питання управління країною; сільське господарство, як основна галузь економіки; торгівля й ремесло, як допоміжні.

Історія економічної думки України часів раннього та класичного Середньовіччя (V – XV ст.) пов'язана з добою Київської Русі. Літературними джерелами, по яких можна судити про економічну думку того періоду є літописи, угоди, грамоти князів, кодекси і записи норм світського і церковного права.

ЗАПИТАННЯ ДЛЯ ПЕРЕВІРКИ ЗНАНЬ

1. Порівняйте тлумачення основних економічних категорій авторами стародавнього світу і Середньовіччя з їхнім розумінням у сучасній економічній літературі.

2. Охарактеризуйте шляхи формування, форми і типи власності в добу Середньовіччя.

3. Назвіть основні ідеї «соціальної фізики» Ібн-Хальдуна.

4. Хто такі каноністи, які економічні ідеї вони обстоювали?

5. Розкрийте особливості становлення феодального господарства Франції, Англії, Німеччини. У чому полягала спадковість господарського розвитку Західної Європи від античності до Середньовіччя?

6. Що є свідченням наявності ознак розвиненого ринкового господарства держави Київська Русь?

ТЕСТИ ДЛЯ ПЕРЕВІРКИ ЗНАНЬ

1. Згідно з поглядами Арістотеля і Фоми Аквінського гроші – це:

- а) зовсім некорисний товар;
- б) результат домовленості між людьми;
- в) специфічний товар – загальний еквівалент.

2. Згідно з поглядами Фоми Аквінського в основу визначення «справедливої ціни» товару покладено:

- а) витратний принцип;
- б) морально-етичний принцип;
- в) витратний і морально-етичний принципи одночасно.

3. Об'єднання купців являє собою:

- а) цех;
- б) братерство;
- в) профспілковий союз;
- г) гільдію.

4. Плата селян за користування землею продуктом:

- а) оброк;
- б) панщина;
- в) грошова рента;
- г) викуп.

5. Головна відмінність економіки феодальної Англії:

- а) мореплавання;
- б) рибальство;
- в) сира вовна;
- г) іноземні феодали.

6. Економічний зміст васалітету полягає в:
- а) виключенні перешкод у виробництві;
 - б) перерозподілі ренти;
 - в) позаекономічному примусі;
 - г) викупі з полону.
7. Як називалася в королівстві франків форма земельного володіння феодала, обумовлена визначеними обов'язками?
- а) латифундія;
 - б) бенефіцій;
 - в) сеньйорія;
 - г) льон.
8. Особливістю німецького феодалізму є:
- а) спеціалізація на розвитку вівчарства;
 - б) мореплавання;
 - в) використання праці рабів;
 - г) сильна феодальна роздробленість.
9. Формування феодальних відносин було обумовлене:
- а) створенням лицарської кінноти;
 - б) майновою диференціацією в сільській громаді;
 - в) переходом від рабовласництва до кріпосництва;
 - г) поширенням королівської влади на міста.

Рекомендовані підручники та посібники

1. Лановик Б. Д., Матисякевич З. М., Матейко Р. М. Економічна історія України і світу: Підручник / За ред. Б. Д. Лановика. – К.: Вікар, 2004. – 486 с. – Частина 2.
2. Проскурін П. В. Історія економіки та економічних учень. Економічна історія індустріальної цивілізації: Навч. посіб. – К.: КНЕУ, 2008. – 400 с. – Розділ. – С. 67–76.
3. Юхименко П. І. Економічна історія: Навч. посіб. – К.: Вікар, 2006. – 341 с. – Розділ 5.
4. Юхименко П. І., Леоненко П. М. Історія економічних учень: Навч. посіб. – 2-ге вид., випр. – К.: Знання-Прес, 2001. – 514 с. – Тема 2.4.

ТЕМА 5. Формування передумов ринкової економіки в країнах європейської цивілізації (XVI – перша половина XVII ст.)

В період розпаду феодалізму, коли в його надрах виникають передумови капіталістичного ладу, в епоху первісного нагромадження капіталу, коли провідною формою капіталу був торговельний капітал, створюється нова система економічних поглядів – меркантилізм.

Під терміном «меркантилізм» розуміється відома економічна політика феодально-абсолютистської держави епохи первісного нагромадження капіталу, яка відображала інтереси торгової буржуазії. Меркантилізмом також називається економічне вчення, метою якого було теоретичне обґрунтування меркантилізму як економічної політики. Меркантилізм не був ще наукою, у власному розумінні слова, тому що його основні положення – це результат не теоретичного аналізу, а простого опису спостереження явищ і певною мірою їхньої класифікації.

Об'єктом вивчення меркантилізму була сфера обігу, зокрема багатство та джерела його зростання. Основними рисами меркантилізму є: багатство ототожнюється з грошима, а гроші – із золотом і сріблом, як з річчю, держава вважається тим багатшою, чим більше грошей вона має, накопичення багатства може бути за допомогою державної влади від зовнішньої торгівлі або видобутку коштовного каміння. Така особливість меркантилізму об'єктивно зумовлена розвитком торговельно-грошових відносин і зростанням потреби у грошах.

У своєму розвитку меркантилізм пройшов два етапи: перший – з XV до середини XVI ст. – ранній меркантилізм або монетарна система (Вільям Стаффорд у Англії, Гаспар Скаруффі в Італії); другий – перша половина XVI – XVII (друга половина XVIII ст.) – пізній (розвинутий) меркантилізм, який одержав назву мануфактурної системи (Томас Ман у Англії, Антуан Монкретьєн та Жан Кольбер у Франції).

Ранні меркантилісти ототожнювали багатство з грошима, а пізні – під багатством розуміли надлишок продуктів, які мають на зовнішньому ринку перетворитися на гроші; виходячи з цього ранні меркантилісти з метою збільшення багатства проповідували накопичення скарбів, а пізні – виступали за розвиток зовнішньої торгівлі, зокрема посередницької, а також були прихильниками розвитку мануфактури.

Значення меркантилізму полягає в тому, що він являє собою не тільки першу спробу аналізу суспільно-економічних відносин, що існували, а й обґрунтування ідей та політики протекціонізму.

Фізіократи – це французькі економісти другої половини XVIII ст., представники однієї з течій класичної політекономії.

Учення фізіократів виникло як опозиція меркантилізму. Вони вважали його теоретичним і практично нерозумним і протиприродним. На відміну від меркантилізму фізіократи висунули положення про те, що багатство створюється у землеробстві і тільки праця землероба є продуктивною. Тим самим дослідження джерела багатства фізіократи перенесли зі сфери обігу у сферу виробництва. Це було важливим кроком уперед в аналізі економічних відносин, але наукова обмеженість фізіократів полягала в тому, що продуктивною сферою виробництва вважалося лише землеробство.

Засновником і основним представником школи фізіократів був Франсуа Кене. Основним твором Ф. Кене була «Економічна таблиця», надрукована в 1758 р. Цей твір визначив місце Кене як засновника і основного представника фізіократизму.

В «Економічних таблицях» була створена спроба розглянути виробництво як процес відтворення. Кене встановив класову структуру сучасного поділу суспільства, виділивши «продуктивний клас» (зайнятих у землеробстві, що створюють «чистий продукт») і «клас власників», до якого він відносив монарха, духовенство, власників землі; «безплідний клас» – усі громадяни, які не зайняті в землеробстві. Він вважає, що праця представників цього класу тільки повертає витрати на виробництво і нічого понад це не створює.

Кене проаналізував можливості простого відтворення в національному масштабі економічних зв'язків між класами. До нього відтворення ніким не досліджувалося.

Послідовником та видатним представником фізіократів був Анн-Робер-Жак Тюрго (1727 – 1781 рр.), у вченні якого ідеї фізіократів одержали подальший розвиток, а їхня теоретична система набула найбільш розвиненого вигляду.

ЗАПИТАННЯ ДЛЯ ПЕРЕВІРКИ ЗНАНЬ

1. Що таке меркантилізм? Які історичні реалії обумовили його виникнення?
2. Назвіть економічні причини і наслідки географічних відкриттів.
3. Порівняйте особливості протекціоністських настроїв ранніх і пізніх меркантилістів.
4. Порівняйте особливості трактування суті грошей та їхніх функцій у періоди раннього та пізнього меркантилізму.
5. У чому суть економічної програми фізіократів?
6. У чому сутність «природного порядку» Ф. Кене?
7. Що, на думку фізіократів, є джерелом чистого прибутку?
8. Дайте визначення мануфактури, її типів. Розкрийте особливості мануфактурного періоду в розвитку промисловості у країнах Західної Європи.

ТЕСТИ ДЛЯ ПЕРЕВІРКИ ЗНАНЬ

1. Автором терміна «політична економія» є:
 - а) Арістотель;
 - б) Фома Аквінський;
 - в) А. Монкретьєн;
 - г) А. Сміт;
 - д) К. Маркс.
2. Згідно з меркантилістською концепцією, джерелом грошового багатства є:
 - а) зростання закордонних інвестицій;
 - б) перевищення імпорту над експортом;
 - в) перевищення експорту над імпортом.

3. Предметом вивчення меркантилізму є:
- а) сфера обігу;
 - б) сфера виробництва;
 - в) сфера обігу і виробництва одночасно.
4. Визначте історичні умови виникнення меркантилізму:
- а) бурхливий розвиток капіталізму, прискорений промисловим переворотом;
 - б) формування світового ринку;
 - в) посилення циклічного характеру розвитку капіталістичної економіки;
 - г) розклад феодалізму та зародження капіталізму;
 - д) первісне нагромадження капіталу;
 - е) розгортання науково-технічної революції.
5. Які з наведених визначень і характеристик меркантилізму є правильними?
- а) наука про категорії та закони економічного життя;
 - б) перша спроба створити теорію капіталістичного способу виробництва;
 - в) досліджує, переважно, сферу виробництва;
 - г) переважає практична функція (обґрунтування економічної політики);
 - д) предметом дослідження є сфера обігу;
 - е) джерелом багатства вважає лише зовнішню торгівлю;
 - є) єдиним справжнім багатством країни вважає гроші;
 - ж) провідною є ідея свободи торгівлі;
 - з) перше теоретичне обґрунтування політики протекціонізму;
 - и) економічний лібералізм значною мірою поєднує з ідеями буржуазної демократії.
6. Яка школа політичної економії відносила до продуктивної праці лише діяльність у сфері зовнішньої торгівлі?
- а) меркантилістів;
 - б) фізіократів;
 - в) класичної буржуазної політекономії;
 - г) марксистів;
 - д) маржиналістів.
7. Яка школа політекономії обмежувала сферу продуктивної праці аграрним сектором?
- а) меркантилістів;
 - б) фізіократів;
 - в) класичної буржуазної політекономії;
 - г) марксистів;
 - д) маржиналістів.
8. Хто першим увів у користування термін «політична економія»?
- а) Ф. Кене;

- б) А. Монкретсьєн;
- в) А. Сміт;
- г) У. Петті;
- д) Арістотель.

9. Представники якого напрямку в економічній науці вважали торгівлю джерелом багатства нації?

- а) фізіократія;
- б) меркантилізм;
- в) класична політекономія;
- г) кейнсіанство.

10. Усіх людей, зайнятих у сільськогосподарському виробництві, Ф. Кене відносив до класу:

- а) власників;
- б) найманих робітників;
- в) марного класу;
- г) продуктивного класу.

11. Представники раннього меркантилізму для досягнення позитивного сальдо в зовнішній торгівлі вважали за доцільне:

- а) установлювати максимально високі ціни на імпорتنі товари;
- б) всіляко обмежувати імпорт товарів;
- в) вивозити з країни золото і срібло;
- г) інше.

12. Відповідно до навчання фізіократів чистий продукт створюється в:

- а) промисловості;
- б) сфері обігу;
- в) сільському господарстві;
- г) у всіх цих сферах.

13. Хто з перерахованих учених має безпосереднє відношення до створення роботи «Економічна таблиця»?

- а) А. Сміт;
- б) Л. Ерхард;
- в) Ф. Кене;
- г) Дж. Б. Кларк.

14. Назвіть автора праці «Трактат політичної економії»:

- а) А. Монкрет'єн;
- б) Р. Кантильон;
- в) Р. Рікардо;
- г) Ж. Тюрго.

15. Яка з теорій грошей розроблена меркантилістами?

- а) трудова;
- б) номіналістична;
- в) кількісна;
- г) металістична.

16. Пояснення «революції цін» у XVI столітті напливом золота і срібла з Америки першим дав:

- а) Г. Скаруффі;
- б) Ж. Боден;
- в) Т. Грешем;
- г) У. Петті.

17. Ф. Кене назвав «щорічними авансами»:

- а) грошову суму, що сплачується фермерами землевласникам;
- б) частку продукції сільського господарства, витрачену на споживання самих хліборобів, нові посіви, зміст худоби;
- в) грошову суму, накопичену за рік для відшкодування знарядь праці;
- г) частку продукції сільського господарства, витрачену як сировину для виготовлення промислових товарів.

18. Відповідно до економічного навчання фізіократів, «марним класом» є:

- а) земельні власники;
- б) особи, зайняті виробництвом предметів розкоші;
- в) особи, зайняті ремеслом і торгівлею;
- г) працівники розумової праці.

19. Укажіть розходження, що не є характерним для шкіл меркантилізму і фізіократів:

- а) у меркантилістів переважає нормативний аналіз, у фізіократів – позитивний;
- б) меркантилісти на відміну від фізіократів дали аналіз капіталу;
- в) меркантилісти рекомендують утручання держави в економіку, фізіократи виходять з ідеї природного порядку, коли втручання держави недоцільно;
- г) у меркантилістів у центрі дослідження – сфера обігу, у фізіократів – сфера послуг.

20. Що характерне для промисловості в період первісного нагромадження капіталу?

- а) панування фабрик;
- б) панування великого монополістичного виробництва;
- в) панування натурального господарства;
- г) панування мануфактури.

21. Політика сприяння розвитку вітчизняної промисловості називається:

- а) меркантилізмом;

- б) протекціонізмом;
- в) фритредерством;
- г) патерналізмом.

22. Що є першою стадією капіталізму в промисловості?

- а) фортечна мануфактура;
- б) спеціалізація праці;
- в) централізована мануфактура;
- г) проста капіталістична кооперація.

Рекомендовані підручники та посібники

1. Лановик Б. Д., Матисякевич З. М., Матейко Р. М. Економічна історія України і світу: Підручник / За ред. Б. Д. Лановика. – К.: Вікар, 2004. – 486 с. – Частина 3, Розділ 1.
2. Проскурін П. В. Історія економіки та економічних учень. Економічна історія індустріальної цивілізації: Навч. посіб. – К.: КНЕУ, 2008. – 400 с. – Розділ 1, Розділ 3.
3. Юхименко П. І. Економічна історія: Навч. посіб. – К.: Вікар, 2006. – 341 с. – Розділ 6.
4. Юхименко П. І., Леоненко П. М. Історія економічних учень: Навч. посіб. – 2-ге вид., випр. – К.: Знання-Прес, 2001. – 514 с. – Тема 2.4.

ТЕМА 6. Розвиток ринкового господарства в період становлення національних держав (друга половина XVII ст. – перша половина XIX ст.)

Розвиток капіталізму спричинив розпад меркантилізму, тому з розвитком мануфактурного виробництва центр уваги буржуазії перемістився у сферу виробництва, що послугувало основою для виникнення класичної політичної економії.

Представники класичної політичної економії перенесли дослідження із сфери обігу у сферу виробництва. З цього часу виникає економічна наука у власному розумінні цього слова. Вони зробили спробу наукового аналізу сучасних їм виробничих відносин, використовуючи метод наукової абстракції, намагалися довести, що в економічному житті панують об'єктивні (природні) закони, порушення яких призводить до суспільного лиха. Уявлення класичної школи про суспільні відтворення базуються на принципі природної рівноваги в економічній системі. Це було пов'язано з їхньою впевненістю про існування об'єктивних економічних законів, котрі не залежать від волі людини, але можуть бути пізнані нею.

Класична політична економія виступала за максимальне обмеження втручання держави в економіку, за свободу торгівлі. Економічній лібералізм значною мірою поєднувався з лібералізмом політичним, з ідеями буржуазної демократії. Було дано глибокий аналіз таких основних категорій товарного

господарства, як цінність, капітал, зарплата, прибуток, рента, гроші, товар тощо.

Засновником школи класичної політекономії в Англії був Уільям Петті (1623 – 1687 рр.) У своїх дослідженнях У. Петті намагався застосувати науковий метод – метод абстракції. Він прагнув проникнути в глибину економічних явищ, пояснити їхні причини. Він розмежував зовнішню видимість явищ і їхню сутність. Петті зробив висновок про наявність певних закономірностей, яким підпорядковуються економічні явища та процеси, він також вважається засновником трудової теорії вартості.

Визначним представником класичної політекономії був англієць Адам Сміт (1723 – 1790 рр.), його головний твір, – «Дослідження про природу і причини багатства народів» (1776 р.).

Адам Сміт поділяв уявлення про економіку як систему, в якій діють об'єктивні закони, що можуть бути пізнаними людиною. Йому була близькою ідея «природної гармонії», тобто рівноваги, що встановлюється в економіці стихійно, при відсутності зовнішнього (державного) втручання і є оптимальним режимом функціонування економіки. Таким чином, у своєму вченні А. Сміт яскраво виразив ідеї економічного лібералізму. Він також був прихильником політики *laissez-faire* (фритредерство) – політики державного невтручання в економіку і свободи конкуренції.

ЗАПИТАННЯ ДЛЯ ПЕРЕВІРКИ ЗНАНЬ

1. Охарактеризуйте роль А. Сміта в розвитку політичної економії.
2. Як розумів ключові проблеми економічної теорії Д. Рікардо?
3. Розкрийте загальні положення теорії трьох факторів виробництва Ж. Б. Сея.
4. Яка роль критичного напрямку в подальшому розвитку політекономії і формуванні соціалістичних ідей?

ТЕСТИ ДЛЯ ПЕРЕВІРКИ ЗНАНЬ

1. Представниками класичної політекономії є:
 - а) А. Сміт, Д. Рікардо, Дж. Мілль;
 - б) А. Монкретьєн, Т. Ман, А. Сміт;
 - в) А. Сміт; К. Маркс, Дж. Кейнс;
 - г) Дж. Кейнс, П. Самуельсон.
2. Назвіть головні засади класичної школи політичної економії:
 - а) державне регулювання економіки;
 - б) дослідження сфери обігу;
 - в) визнання дії об'єктивних економічних законів;
 - г) проголошення економічного лібералізму;
 - д) дослідження сфери виробництва;
 - е) визнання сфери обігу джерелом багатства;
 - є) розгляд проблеми цінності переважно з позицій теорії трудової вартості.

3. Назвіть теоретичні засади економічних поглядів А. Сміта:

- а) егоїзм людини;
- б) споживна вартість як мета виробництва;
- в) схильність людей до обміну;
- г) обіг як джерело багатства;
- д) низький рівень заробітної плати;
- е) поділ праці;
- є) економічний лібералізм;
- ж) дія об'єктивних економічних законів;
- з) визначення цінності речі її корисністю.

4. У визначенні вартості Д. Рікардо дотримується:

- а) трудової теорії вартості;
- б) теорії витрат;
- в) теорії корисності.

5. Назвіть історичні передумови формування критичного напрямку в політичній економії:

- а) зростання ролі торгового капіталу;
- б) бурхливий розвиток капіталізму;
- в) активне втручання держави в економіку;
- г) занепад дрібного виробництва;
- д) підвищення продуктивності праці;
- е) економічні кризи;
- є) посилення експлуатації трудящих;
- ж) нагромадження капіталу.

6. Промисловий переворот означає:

- а) установлення панування монополій;
- б) електрифікацію виробництва;
- в) перехід від мануфактури до фабрики;
- г) пріоритет важкої промисловості.

7. Промисловий переворот почався з:

- а) винаходу нового способу виплавки сталі;
- б) механізації текстильної промисловості;
- в) упровадження парового транспорту;
- г) створення централізованих мануфактур.

8. Як називається процес збільшення частки міського населення?

- а) модернізація;
- б) урбанізація;
- в) індустріалізація;
- г) секуляризація.

Рекомендовані підручники та посібники

1. *Проскурін П. В.* Історія економіки та економічних учень. Економічна історія індустріальної цивілізації: Навч. посіб. – К.: КНЕУ, 2008. – 400 с. – Розділ 4, Розділ 5. – С. 162–190.
2. *Юхименко П. І.* Економічна історія: Навч. посіб. – К.: Вікар, 2006. – 341 с. – Розділ 7.
3. *Юхименко П. І., Леоненко П. М.* Історія економічних учень: Навч. посіб. – 2-ге вид., випр. – К.: Знання-Прес, 2001. – 514 с. – Тема 4.

ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ II. РОЗВИТОК ЕКОНОМІЧНОЇ ДУМКИ ТА ІСТОРІЯ ЕКОНОМІКИ ПРОТЯГОМ ХІХ – ХХ ст.

ТЕМА 7. Ринкове господарство країн Європейської цивілізації в період монополістичної конкуренції (друга половина ХІХ – початок ХХ ст.)

У 70–90-х роках ХІХ ст. виникає і розповсюджується маржиналізм. Його засновниками були Карл Менгер (Австрія), Уільям Стенлі Джевонс (Велика Британія), Леон Вальрас (Франція, Швеція).

Головні принципи маржиналізму:

– ідеологічна нейтральність аналізу. На думку маржиналістів, перетворення політекономії в дійсну науку передбачає звільнення її від впливу ідеології і відокремлення від конкретних економічних дисциплін. «Чиста» економічна теорія призначена для з'ясування універсальних закономірностей, незалежних від місця і часу. Щоб підкреслити ідеологічну нейтральність, «незацікавленість» своїх досліджень, маржиналісти стали застосовувати замість терміна «політекономія» термін «економіка».

– перегляд, визначення предмета дослідження. Якщо економічна теорія, на думку маржиналістів, призначена вивчати універсальні закони і не залежні від ідеології, то перед нею слід поставити таку загальну проблему, яка не міняється з розвитком суспільства, і не стосується нічийих класових (соціальних) інтересів, таким чином центральною у маржиналістів стає проблема раціонального розподілу обмежених ресурсів.

– статичний підхід до дослідження. Усі маржиналістські теорії передбачають існування статичної рівноваги, при якій попит дорівнює пропозиції, ресурси використовуються повністю, національний доход максимальний.

– положення про стабільність, визначеність рівня виробництва означало прихильність маржиналізму до ідеї пріоритету обміну над виробництвом. Оскільки продукт уже вироблений, існує в готовому вигляді основної економічної закономірності, виявляється з аналізу процесу обміну.

– відмова від категорії класів. На думку маржиналістів, власники благ, у тому числі і факторів виробництва, є принципово однорідними господарськими суб'єктами, між якими існують рівноправні відносини продавця і покупця або виробника і споживача.

– суб'єктивно-психологічне пояснення економічних явищ. Відмова маржиналістів від поділу суспільства на класи обумовила зникнення соціальної детермінації господарських суб'єктів. У маржиналістській системі, де всі економічні суб'єкти однорідні та рівноправні, кожен діє виключно у власних інтересах. Унаслідок цього економічні закони є результатом взаємодії індивідуальних рішень, оснований на вільному виборі суб'єктів.

ЗАПИТАННЯ ДЛЯ ПЕРЕВІРКИ ЗНАНЬ

1. У чому полягає суть промислового перевороту? Які його особливості у Великій Британії, Німеччині та США?
2. Які структурні зміни відбулися в економіці провідних країн світу протягом останньої третини ХІХ – на початку ХХ ст.?
3. Назвіть історичні умови та теоретичні джерела формування марксистської політичної економії.
4. Передумови виникнення і загальна характеристика маржиналізму.
5. Поясніть специфіку дослідження граничних економічних величин різними школами.

ТЕСТИ ДЛЯ ПЕРЕВІРКИ ЗНАНЬ

1. Додаткова вартість за К. Марксом створюється:
 - а) працею, капіталом, землею;
 - б) неоплаченою працею робітників;
 - в) постійним капіталом.
2. «Первісні» і «річні» аванси в «Економічній таблиці» Ф. Кене відповідають в економічному навчанні К. Маркса розподілу на:
 - а) постійний і змінний капітал;
 - б) основний і оборотний капітал;
 - в) продуктивний капітал і капітал обігу;
 - г) постійний і оборотний капітал;
3. Маржиналізм ґрунтується на дослідженні:
 - а) сумарних економічних величин;
 - б) середніх економічних величин;
 - в) граничних економічних величин.
4. Ключовим поняттям теорії маржиналізму є:
 - а) гранична корисність;
 - б) додаткова вартість;
 - в) мінова вартість;
 - г) альтернативні витрати.
5. Чому Німеччина називається країною молодого капіталізму?
 - а) раніш за інші країни почався промисловий переворот;

- б) промисловий переворот почався з важкої промисловості;
- в) промисловий переворот відбувся пізніше, ніж в інших країнах;
- г) усі представники буржуазії були молодими.

6. Чому під час промислового перевороту в Америці була хронічна недостатність робітників?

- а) переселенці не хотіли працювати;
- б) переселенці ішли на захід;
- в) переселенців було дуже мало;
- г) переселенці не могли працювати.

7. Чому економіка Франції розвивалася повільніше, ніж в інших країнах наприкінці ХІХ – на початку ХХ століття?

- а) країни, що розвиваються, бойкотували Францію;
- б) високий ступінь механізації;
- в) лихварський характер французької економіки;
- г) значне втручання держави в економіку країни.

8. Як називалося самовільне захоплення американськими поселенцями вільних неосвоєних земель?

- а) приватизація;
- б) скватерство;
- в) заїмка;
- г) колонізація.

Рекомендовані підручники та посібники

1. Лановик Б. Д., Матисякевич З. М., Матейко Р. М. Економічна історія України і світу: Підручник / За ред. Б. Д. Лановика. – К.: Вікар, 2004. – 486 с. – Частина 3, Розділ 2.

2. Проскурін П. В. Історія економіки та економічних учень. Економічна історія індустріальної цивілізації: Навч. посіб. – К.: КНЕУ, 2008. – 400 с. – Розділ 5. – С. 146-162, Розділ 6, 7.

3. Юхименко П. І. Економічна історія: Навч. посіб. – К.: Вікар, 2006. – 341 с. – Розділ 8.

4. Юхименко П. І., Леоненко П. М. Історія економічних учень: Навч. посіб. – 2-ге вид., випр. – К.: Знання-Прес, 2001. – 514 с. – Тема 5, 7, 8, 9.

ТЕМА 8. Особливості розвитку ринкового господарства та основні напрями економічної думки в Україні (друга половина ХІХ – початок ХХ ст.)

Реформи 1848 р. в Австро-Угорщині та 1861 р. в Росії мали багато спільного. Як прогресивний крок у суспільному розвитку, вони в цілому створили умови для генезису підприємницьких відносин, здійснення

промислового перевороту та підвищення ефективності аграрної галузі, істотної розбудови залізничної мережі та розширення ринків збуту для капіталістичного виробництва. Разом з тим методи запровадження зазначених реформ в економічне життя обох країн обумовлювали довготривале існування пережитків патріархального ладу. Останні суттєво гальмували господарську ініціативу селянства та утруднювали процес капіталістичної перебудови сільськогосподарського виробництва.

Щодо західних територій України, що входили до складу Австро-Угорщини, то законами Угорського сейму та Віденського парламенту (1848 р.) було скасовано панщину та кріпосні повинності селянства Закарпаття, Буковини й Галичини. Селяни стали вільними громадянами, власниками земельних наділів, були розширені їхні політичні права та врегульовані взаємини з поміщиками.

Вирішення земельного питання в ході реформи було здійснено на користь останніх, зберігши їхню власність у попередніх розмірах і навіть збільшивши її. Але, незважаючи на це, пореформений розвиток сільського господарства західних земель України супроводжувався поступовою товаризацією його основних галузей та орієнтацією на ринкові методи господарювання. Прогресивні зрушення виявилися, зокрема, у підвищенні врожайності аграрних культур, розвиткові тваринництва, зростанні товарності сільськогосподарського виробництва (особливо технічних культур), яке ставало базою для переробної промисловості. Високі темпи розвитку були притаманні також ряду промислових галузей, зокрема деревообробній, видобувній (буре вугілля, сіль), нафтовій промисловості тощо.

Стосовно селянської реформи 1861 р. в Росії треба зазначити, що вона також помітно прискорила процес трансформації суспільства в бік його капіталістичної диференціації. Реформа стала переломним моментом в історії розвитку країни. Протягом кількох пореформених десятиріч у Росії, а в її складі і в Україні, виникли та утвердилися нові, ринкові відносини.

Навколо питання про скасування кріпацтва загострюється ідейна боротьба представників різних напрямів суспільно-економічної думки. Уже в 40-х роках XIX століття формуються ліберально-дворянський та революційно-демократичний напрями, які відображали інтереси протилежних класів – поміщиків та селян.

Українські дослідники, враховуючи специфіку підлеглого становища України у складі двох імперій та особливості національного розвитку, а також вивчаючи переваги ринкового господарства в країнах Західної Європи, намагалися використати і позитивний світовий досвід, і національні особливості становлення підприємницьких відносин. Інакше кажучи, розвиток економічної думки в Україні зумовлювався, передусім, станом економічного та соціально-політичного життя в країні в цілому, менталітетом народу, культурними традиціями, а також потужним впливом ідей західноєвропейських шкіл (марксизм, неокласицизм, німецька історична школа, маржиналізм).

Але в цілому праці вітчизняних економістів були спрямовані, насамперед, на дослідження українських реалій пореформеного розвитку. Українські дослідники висвітлювали національний аспект різноманітних проблем

соціально-економічної еволюції країни (питання розвитку сільського господарства, внутрішньої та зовнішньої торгівлі, створення національного ринку, кустарного виробництва та кооперації, концентрації та монополізації виробництва, сутності криз і циклічності економічного розвитку географічного розміщення бюджетних доходів і витрат, питання соціально-класової структури суспільства тощо).

Загалом посилення монополістичних тенденцій в економіці України стимулювало розробки українських учених щодо дії цінового механізму в умовах недосконалої конкуренції. Навіть для звуженого ринку, на їхню думку, закон цінності діє, хоч і по-різному – залежно від того, як складаються обставини, за яких реалізуються товари.

Українські економісти розглянули процес ринкової еволюції, пов'язаний з переходом від вільної конкуренції до переважно монополістичних тенденцій, визначивши характерні риси й особливості трьох типів ринків: вільно конкурентного, монополізованого та регульованого, а також специфіку процесів ціноутворення для кожного з них.

ЗАПИТАННЯ ДЛЯ ПЕРЕВІРКИ ЗНАНЬ

1. Назвіть основні проблеми, які аналізували економісти в період підготовки та здійснення реформи 1861 р.
2. Які етапи у розвитку класичної політекономії в Україні можна виділити і в чому полягає їхня специфіка?
3. Хто був в Україні послідовником економічної теорії марксизму?
4. Еволюція світогляду М. Туган-Барановського.

ТЕСТИ ДЛЯ ПЕРЕВІРКИ ЗНАНЬ

1. Назвіть найвідоміших представників таких напрямів і шкіл:
 - а) ліберальне народництво;
 - б) психологічна школа;
 - в) школа економістів-статистиків;
 - г) математична школа.
2. Аграрна реформа в Росії на початку ХХ ст. проводилася з ініціативи:
 - а) З. Вітте;
 - б) Миколи ІІ;
 - в) П. Столипіна;
 - г) Н. Бунге.
3. Аграрна реформа в Росії, що почалася в 1906 р., давала селянам такі права:
 - а) безкоштовне одержання казенних і імператорських земель;
 - б) вихід із громади і закріплення приватної власності на землю;
 - в) приватної власності на поміщицьку землю;
 - г) створення колективних господарств.

4. Яка з аграрних реформ у Росії надавала селянам право приватної власності на землю?
- а) реформа 1861 року;
 - б) реформа 1906 року;
 - в) декрет про землю 1917 року;
 - г) жодна з реформ.

Рекомендовані підручники та посібники

1. *Проскурін П. В.* Історія економіки та економічних учень. Економічна історія індустріальної цивілізації: Навч. посіб. – К.: КНЕУ, 2008. – 400 с. – Розділ 8.
2. *Юхименко П. І.* Економічна історія: Навч. посіб. – К.: Вікар, 2006. – 341 с. – Розділ 8.3. – С. 174-178.
3. *Юхименко П. І., Леоненко П. М.* Історія економічних учень: Навч. посіб. – 2-ге вид., випр. – К.: Знання-Прес, 2001. – 514 с. – Тема 6, 10.

ТЕМА 9. Господарство та економічна думка в період державно-монополістичного розвитку суспільств Європейської цивілізації (перша половина ХХ ст.)

Наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. процес концентрації та централізації капіталу та виробництва спричинив посилення суспільного характеру виробництва в капіталістичних країнах. Загострення його соціально-економічних протиріч обумовило зростання циклічності розвитку ринкової економіки, посилення інфляційних процесів та актуальність питань про економічну роль держави.

Сучасна економічна теорія представлена різними напрямками та школами, відмінність між якими визначається підходами до таких проблем – ступеня і методів державного регулювання, його перспектив, соціально-економічної організації системи ринкового господарства. Відповідно до цього основними напрямками розвитку економічної теорії є:

- неокласичний (неокласицизм) – представники якого стоять на позиціях свободи підприємницької діяльності, економічного лібералізму;
- кейнсіанство, тобто що об'єднує теорії державного регулювання економіки;
- інституціонально-соціальний (інституціоналізм) – спостерігається диференціація в середині кожного з цих напрямів і тенденція до зближення першого та другого напрямів.

Вплив неокласицизму в 20–30-х роках ХХ ст. різко упав, тому що переживав кризу. Механізм вільної конкуренції не забезпечував подолання протиріч ринкового господарства. Сама практика показує необхідність втручання держави в господарське життя. У зв'язку з цим гостро стало питання про розробку нової теоретичної концепції, яка обґрунтувала б напрями і методи

регулювання економіки з боку держави. За цих умов у 30-х роках ХХ ст. виникає новий напрям в економічній теорії – «регульована економіка», засновником якого був Джон Мейнард Кейнс. У подальшому цей напрям і одержав назву кейнсіанство. Кейнсіанство – напрям в економічній науці, що дає обґрунтування неможливості саморегулювання капіталістичної економіки на макрорівні та необхідності державного втручання в економічні процеси.

Учення Дж. М. Кейнса було своєрідною реакцією на неокласичну школу і маржиналізм, які панували в економічній науці раніше. Дж. М. Кейнс визнав, що капіталізм з його принципами вільної конкуренції вичерпав свої можливості. Він чітко сформулював новий напрям економічної теорії – теорію державної регульованої економіки.

Також Дж. М. Кейнс зробив спробу розглянути капіталістичне господарство в цілому, оперувати переважно агрегатними категоріями – споживання, нагромадження, заощадження, зайнятість, інвестиції – тобто величинами, які визначають рівень і темпи зростання національного доходу.

ЗАПИТАННЯ ДЛЯ ПЕРЕВІРКИ ЗНАНЬ

1. Як розвивалася економіка США в 1914–1939 рр.?
2. Розкрийте суть мілітаристської економіки Німеччини.
3. У чому зміст теорії монополістичної конкуренції?
4. Особливість економічних поглядів Й. Шумпетера.
5. Поясніть новизну економічного вчення Дж. М. Кейнса.
6. Які заходи державного регулювання економіки висунув Дж. М. Кейнс?
7. Які причини руйнування механізму автоматичного ринкового саморегулювання на межі ХХ ст.?
8. Обґрунтуйте, що нового внесли в теорію державного регулювання економіки послідовники економічного вчення Дж. М. Кейнса.

ТЕСТИ ДЛЯ ПЕРЕВІРКИ ЗНАНЬ

1. За рахунок яких ресурсів у більшій мірі Німеччина відновлювала і розвивала свою економіку між двома світовими війнами?
 - а) за рахунок використання винятково внутрішніх ресурсів;
 - б) за рахунок проникнення європейських і американських капіталів у німецьку економіку;
 - в) за рахунок пограбування своїх колоній;
 - г) за рахунок використання багатств, награтованих за роки війни.
2. Виплати країни, що програла, у результаті мирного договору:
 - а) польдер;
 - б) відкуп;
 - в) контрибуції;
 - г) грюндерство.
3. Де почалася світова економічна криза 1929–1933 рр.?

- а) у провідних країнах Західної Європи;
- б) у США;
- в) у країнах Азії;
- г) у Японії.

4. Де домінував приватний капітал у роки НЕПу?

- а) у галузях, що виробляють засоби виробництва;
- б) на залізничному транспорті;
- в) в оптовій торгівлі;
- г) у роздрібній торгівлі.

5. У рамках якого закону Рузвельта були створені табори для безробітної міської молоді у віці 18 – 25 років?

- а) закон про справедливу регламентацію праці;
- б) закон про соціальне забезпечення;
- в) закон про створення Цивільного корпусу збереження ресурсів;
- г) закон про відновлення промисловості.

6. У «Теорії монополістичної конкуренції» Е. Чемберліна головна роль приділяється категорії:

- а) дискримінації цін;
- б) диференціації продукту;
- в) ефектові масштабу;
- г) монопсонії.

7. У «Теорії недосконалої конкуренції» Дж. Робінсон уперше був розкритий зміст категорії:

- а) ефект масштабу;
- б) витрати збуту;
- в) диференціація продукту;
- г) дискримінація цін.

8. Хто з перерахованих учених має безпосереднє відношення до розробки економічної теорії недосконалої конкуренції?

- а) У. Леонт'єв;
- б) Ф. Ліст;
- в) Ф. Візер;
- г) Дж. Робінсон.

9. Хто ввів у економічну науку термін «монопсонія»?

- а) А. Маршалл;
- б) Дж. М. Кейнс;
- в) Э. Чемберлін;
- г) Дж. Робінсон.

10. Кому з перерахованих економістів належить ідея мультиплікатора?

- а) А. Маршаллу;
- б) Дж. М. Кейнсу;
- в) Р. Кану;
- г) Дж. Хіксу.

11. Хто ввів у економічну науку термін «акселератор»?

- а) Р. Кан;
- б) Л. Вальрас;
- в) А. Афталъон;
- г) немає правильної відповіді.

12. Ідею мультиплікатора зайнятості уперше висунув:

- а) Дж. Р. Хікс;
- б) А. Пігу;
- в) А. Афталъон;
- г) Р. Кан.

13. Ключовою економічною проблемою Дж. М. Кейнс вважав:

- а) збутну граничну продуктивність капіталу;
- б) слабкість спонукань до інвестування;
- в) нерівномірність у розподілі доходів;
- г) тенденцію до підвищення цін.

14. Основною причиною існування циклічного безробіття, на думку Кейнса, є:

- а) діяльність профспілок як монополістів на ринку праці;
- б) незгода робітників на зниження реальної заробітної плати;
- в) недостатність ефективного попиту;
- г) порушення рівноваги у відносних обсягах спеціалізованих ресурсів.

15. Знайдіть (з-поміж указаних) ті об'єктивні причини, що зумовлюють неоднорідність сучасної економічної теорії ХХ століття:

- а) посилення процесів концентрації та централізації капіталу і виробництва;
- б) сплеск активності економічних досліджень;
- в) створення умов для формування наукових шкіл;
- г) якісні зрушення в характері та структурі виробництва, методах управління;
- д) посилення циклічного характеру та монополістичних тенденцій у розвитку економіки;
- е) трансформація економічної системи суспільства.

16. Назвіть історичні передумови виникнення кейнсіанства:

- а) розвиток монополій;
- б) збільшення кількостей грошей в обігу;
- в) зростання цін;

- г) «велика депресія»;
- д) посилення циклічності економічного розвитку;
- е) жорстке регулювання економіки держави.

17. Назвіть основні теоретичні засади неолібералізму:

- а) вільне ціноутворення і стабільність грошового обігу;
- б) зростання обсягів державних замовлень, закупівлі і позик;
- в) пріоритет приватної власності;
- г) державне регулювання економіки;
- д) соціальне вирівнювання за допомогою справедливого розподілу;
- е) обмежена економічна роль держави.

Рекомендовані підручники та посібники

1. Лановик Б. Д., Матисякевич З. М., Матейко Р. М. Економічна історія України і світу: Підручник / За ред. Б.Д. Лановика. – К.: Вікар, 2004. – 486 с. – Частина 3, Розділ 3.

2. Проскурін П. В. Історія економіки та економічних учень. Економічна історія індустріальної цивілізації: Навч. посіб. – К.: КНЕУ, 2008. – 400 с. – Розділ 9.

3. Юхименко П. І. Економічна історія: Навч. посіб. – К.: Вікар, 2006. – 341 с. – Розділ 8. – С. 178-196.

4. Юхименко П. І., Леоненко П. М. Історія економічних учень: Навч. посіб. – 2-ге вид., випр. – К.: Знання-Прес, 2001. – 514 с. – Тема 11, 12, 13, 14, 15.

ТЕМА 10. Розвиток національних економік країн Європейської цивілізації в системі світового господарства під впливом науково-технічної революції (друга половина ХХ ст.)

Загальною передумовою інтеграційних процесів у Європі впродовж 1950–1970-х років було поглиблення міжнародного поділу праці за умов НТР, а отже – зростання взаємозалежності та взаємовпливу національних економік.

Серед причин і чинників європейської інтеграції можна виокремити наявність значних матеріальних втрат, завданих Другою світовою війною:

– розв’язання проблем колективної безпеки за умов розгортання «холодної війни»;

– уповільнені темпи засвоєння досягнень НТР і наявність більш успішних суб’єктів конкуренції у світовому господарстві, безпосередньо США та Японії;

– наявність спільних історико-цивілізаційних, регіональних рис та особливостей соціально-економічного, політичного і загальнокультурного розвитку країн Західної Європи.

Серед основних чинників європейської інтеграції варто назвати такі:

– формування наднаціональних інститутів на західноєвропейському просторі;

– утворення зони вільної торгівлі (спільного ринку) західноєвропейського

регіонального блоку;

- становлення спільного ринку з вільним рухом праці, капіталу та підприємництва;

- визначення перспективи утворення валютного союзу та єдиної грошової системи;

- перспектива створення єдиного парламенту та уряду Західної Європи;

- вироблення єдиної стратегії щодо позаблокових країн.

Період 50–70-х років ХХ ст. у розвитку світового господарства ознаменувався низкою фундаментальних зрушень, які першою чергою позначилися на структурних конструкціях економічних систем національних економік провідних країн світу. Спершу світова економічна криза 1929–1933 р., а згодом Друга світова війна деформували й мінімізували дієвість ринкових механізмів регулювання капіталістичного відтворення, відтак у повоєнний період відбувається пролонгація функціонування системи регульованого капіталізму й подальше поширення ідей дирижизму, кейнсіанства, інституціоналізму, що сприяли обґрунтуванню його фундаментальних засад.

Змішана економіка, сформована у 1950–1960-х р. у всіх розвинених країнах, була представлена як приватним, так і державним секторами економіки. У відмінностях моделей змішаної економіки залежно від країни та групи країн простежувалися певні особливості.

Розглядаючи структурні зміни у світовому господарстві, варто наголосити на деяких моментах. Після Другої світової війни світове господарство складалося з економічно розвинених країн, держав соціалістичного табору та країн, що розвиваються. Основними факторами розвитку світового господарства були: розвиток науково-технічного прогресу; поглиблення всесвітнього поділу праці; інтернаціоналізація виробництва.

Загалом відповідно до вимог повоєнного часу, у відповідь на деструктивні впливи й наслідки Другої світової війни по-новому формувалася світова інфраструктура господарства: комплекс галузей, що обслуговували світові економічні відносини (транспортна система, мережа інформаційних комунікацій); розширилися і набували нового змісту всі форми міжнародних економічних відносин.

До аналізу трансформаційних зрушень системного характеру слід віднести поширення впливу США на відбудову і відродження національних економік, ринкових господарств континентальної Європи та Японії. Так звана «американізація» втілювалася в перебудові й стабілізації світової валютної системи, широкомасштабному кредитуванні державного і приватного характеру, процесі інвестування відбудовчих програм, ініціатив трансформаційно-відбудовчого характеру індустріальних структур у Німеччині та Японії, розвитку й структуризації світової торгівлі.

Країни Західної Європи, США та Японія утворювали три панівні фінансово-промислові центри. У другій половині ХХ ст. тут відбувся поворот в інвестиційній сфері на користь масового споживання і соціальної інфраструктури.

Серед характерних особливостей економічного розвитку треба зазначити зростання у виробництві ролі науково-технічного прогресу, запровадження

механізації й автоматизації виробництва, нових технологій, перетікання значних людських ресурсів із матеріальної сфери виробництва й використання їх у сферу послуг, підвищення життєвого рівня населення тощо.

Отже, для господарського розвитку провідних країн світу друга половина ХХ ст. була періодом поступової стабілізації основних галузей промисловості, зростання виробництва товарів споживання, підвищення життєвого рівня населення. Найвагомим аспектом успішного поступу європейської цивілізації, США та Японії з позицій людиноцентризму стає саме підвищення добробуту людей.

ЗАПИТАННЯ ДЛЯ ПЕРЕВІРКИ ЗНАНЬ

1. Визначте тенденції та напрями розвитку світового господарства у 50–90-х р. ХХ ст. Дайте характеристику структурним зрушенням у світовому господарстві.

2. Які чинники сприяли економічному піднесенню в Німеччині та Японії у 50–60-х р. ХХ ст.?

3. Яке значення має науково-технічний прогрес для розвитку національних господарств і світової економіки в цілому?

4. Опишіть історичні умови виникнення та теоретичні засади інституціоналізму.

5. Проаналізуйте соціально-економічні передумови виникнення теорій трансформації капіталізму.

ТЕСТИ ДЛЯ ПЕРЕВІРКИ ЗНАНЬ

1. Назвіть авторів перелічених нижче теорій:

- а) «тресакційних витрат»;
- б) «суспільного вибору»;
- в) «стадій економічного зростання»;
- г) «нового індустріального суспільства»;
- д) «постіндустріального суспільства».

2. Виберіть із наведеного списку терміни, поняття і визначення, які характеризують «змішану економіку»:

- а) революційний перехід до соціалізму;
- б) поступове реформування відносин власності;
- в) директивне планування, державний контроль за цінами, рівнем доходів, суспільні фонди споживання;
- г) комунітаризм і конкуренція;
- д) індивідуалізм і конкуренція;
- е) розвиток демократичних форм контролю за виробництвом з боку його суб'єктів і держави;
- є) вільне ціноутворення;
- ж) перерозподіл державою національного доходу на користь соціальної сфери.

2. Шведська модель «змішаної економіки» передбачала:
- а) націоналізацію власності;
 - б) досягнення повної економічної демократії;
 - в) збільшення обсягів суспільного виробництва;
 - г) державне, індикативне планування;
 - д) забезпечення повної зайнятості;
 - е) контроль над економічною владою;
 - є) справедливий розподіл і забезпечення соціальної рівності.

3. Пріоритетом економічної політики монетаризму є:
- а) підтримка плавного зростання грошової пропозиції;
 - б) державні витрати для стимулювання сукупного попиту;
 - в) вплив на процентну ставку;
 - г) політика перемінної грошової маси.

4. Крива Філіпса висунула проблему вибору між:
- а) граничною ефективністю капіталу і суспільним добробутом;
 - б) стабільністю цін і обсягом виробництва;
 - в) стабільністю цін і повною зайнятістю;
 - г) нагромадженням капіталу і стійким станом економіки.

Рекомендовані підручники та посібники

1. Лановик Б. Д., Матисякевич З. М., Матейко Р. М. Економічна історія України і світу: Підручник / За ред. Б.Д. Лановика. – К.: Вікар, 2004. – 486 с. – Частина 3, Розділ 4.

2. Проскурін П. В. Історія економіки та економічних учень. Економічна історія індустріальної цивілізації: Навч. посіб. – К.: КНЕУ, 2008. – 400 с. – Розділ 10.

3. Юхименко П. І. Економічна історія: Навч. посіб. – К.: Вікар, 2006. – 341 с. – Розділ 9, 10, 11, 12.

4. Юхименко П. І., Леоненко П. М. Історія економічних учень: Навч. посіб. – 2-ге вид., випр. – К.: Знання-Прес, 2001. – 514 с. – Тема 16, 17, 18, 19.

ТЕМА 11. Світове господарство та основні напрями економічної думки на етапі інформаційно-технологічної революції (кінець ХХ – початок ХХІ ст.)

Війна, що її США вели у В'єтнамі, призвела до загострення соціальних суперечностей і, також – до повороту до політики реалізму, перегляду політичного курсу відповідно до міжнародних умов, що змінилися, та економічних можливостей країни. До початку 1990-х р. у США здійснюється перехід до консервативної моделі економічного зростання. У 1970-х р. стала очевидною дисфункціональність механізмів державно-монополістичного

регулювання, що склалися ще у 1930-х р., у період «нового курсу» Ф. Д. Рузвельта. Підтвердженням цього є низка економічних криз структурного порядку, що нанесли удар по капіталістичній економіці. Кризи 1974–1975 та 1980–1982 р. негативним чином вплинули й на корінні інтереси монополістичної буржуазії, що стало одним із найважливіших чинників, що зумовили різкий зсув управо в економічній теорії та політиці розвинених капіталістичних країн. Діяльність неоконсервативних урядів 70–80-х років ХХ ст. («рейганоміка» у США, «тетчеризм» у Великій Британії, відроджене «соціальне ринкове господарство» у ФРН) була спрямована передусім на забезпечення монополю високих прибутків, стимулювання підприємницької ініціативи.

У США альтернативою кейнсіанству стала чиказька школа неолібералізму, що сповідувала ідеї монетаризму. Очолював школу відомий американський економіст Мілтон Фрідмен.

Монетаризм пов'язаний з регулюванням економіки через сферу грошово-кредитного обігу. На думку монетаристів, лише послідовна політика забезпечення господарства грошима може створити впевненість економічних агентів у неінфляційному розвитку економіки й сприяти рівномірному інвестуванню із мінімальним ризиком. У широкому сенсі монетаризм – це всі економічні доктрини, що надають грошам першочергового значення та пов'язані із розробленням грошово-кредитної політики, спрямованої на регулювання грошової маси в обігу. Саме такі концепції реалізуються сьогодні в різних формах у господарській політиці США та інших розвинених країн.

ЗАПИТАННЯ ДЛЯ ПЕРЕВІРКИ ЗНАТЬ

1. Розкрийте основні положення теорії «нової індустріальної системи» П. Друкера.
2. Проаналізуйте основні положення теорії «кібернетичної революції».
3. У чому полягають особливості вивозу капіталу у світовому господарстві?
4. Які риси є характерними для фінансової та кредитно-грошової системи економічно розвинених країн світу?

Рекомендовані підручники та посібники

1. Лановик Б. Д., Матисякевич З. М., Матейко Р. М. Економічна історія України і світу: Підручник / За ред. Б. Д. Лановика. – К.: Вікар, 2004. – 486 с. – Частина 3, Розділ 4. – С. 189-202.
2. Юхименко П. І. Економічна історія: Навч. посіб. – К.: Вікар, 2006. – 341 с. – Розділ 14.
3. Юхименко П. І., Леоненко П. М. Історія економічних учень: Навч. посіб. – 2-ге вид., випр. – К.: Знання-Прес, 2001. – 514 с. – Тема 20.

ТЕМА 12. Економічний розвиток України в умовах радянської економічної системи та його трактування в економічній думці

Прийшовши до влади, революційний уряд у Росії та Україні здійснив низку радикальних заходів, спрямованих на посилення державного управління економікою. Практично це означало відмову від ринкових відносин і перехід до централізованої економічної системи. Економічна політика, що її проводили на цьому етапі, дістала назву політики воєнного комунізму. Економічна політика воєнного комунізму означала воєнну диктатуру із широким застосуванням примусових заходів у господарстві й мала такі складові: націоналізація всіх підприємств; запровадження (травень 1918 р.) продовольчої диктатури (хлібна монополія держави і тверді ціни, продзагони тощо); централізація розподілу сировини і готової продукції; запровадження (січень 1919 р.) продовольчої розкладки на хліб, а потім і на інші сільськогосподарські продукти; заборона свободи торгівлі (листопад 1918 р.), згортання грошового обігу; запровадження карткової системи розподілу продуктів; запровадження загальної трудової повинності; мілітаризація народного господарства, встановлення державного контролю за виробництвом.

В українській економічній літературі 20–30-х років ХХ ст. з'являлися праці, в яких критикувалися економісти, що обстоювали необхідність розроблення плану на основі врахування ринкових закономірностей.

Поряд з індустріалізацією другим головним напрямом сталінської економічної політики 1930-х р. була колективізація сільського господарства. Від початку вона розглядалася як засіб пришвидшення індустріалізації, розв'язання хлібної проблеми, нарешті – ліквідації заможного селянства, природного ворога радянської влади.

У повоєнний період розпочинається відбудова народного господарства України. Повернення до попередньої централізованої моделі економіки з гіпертрофованим військовим сектором, суворим адміністративно-політичним контролем за діяльністю господарської адміністрації, підприємств і всіх робітників, визначило особливості відбудовного періоду: опора на внутрішні ресурси; пріоритет у відновленні роботи важкої індустрії; посилення ролі мобілізаційно-пропагандистських заходів (рухів передовиків, новаторів, соціалістичного змагання тощо); використання позаекономічного примусу.

У першій половині 1960-х р. на шпальтах радянської періодики широко розгорнулася дискусія з питань удосконалення господарського механізму, розширення самостійності підприємств і вдосконалення планування. У ній взяли участь учені, працівники планових органів, робітники підприємств. Головною думкою учасників дискусії була ідея підвищення ролі підприємств у плануванні виробництва.

Одним з напрямів реформування була зміна всієї системи планування й економічного стимулювання. У державному плануванні передбачалося передусім підвищити його науковий рівень шляхом запровадження прогресивних нормативів і балансових розрахунків, забезпечити тісний зв'язок його із науково-технічним прогресом. Крім того, передбачалося розглядати п'ятирічний план як основну форму державного планування розвитку

народного господарства. Щоправда, зауважувалося, що можна конкретизувати й уточнювати завдання п'ятирічних планів по роках відповідно до змін, що відбуваються в економіці.

Починаючи від 1970-х р. темпи економічного зростання почали знижуватися. Однією з найголовніших причин цього була амбітна політика керівництва СРСР, яка потребувала надпотужного військового потенціалу. До середини 1970-х р. далися ознаки помилки радянського керівництва в соціально-економічній політиці. У легкій, харчовій промисловості було зосереджено лише 10 % основних виробничих фондів, економіка не орієнтувалася на задоволення першочергових потреб людини. Основна частина промислового потенціалу припадала на важку індустрію, що призвело до вичерпання природних ресурсів. До того ж, у зв'язку з падінням народжуваності кількість зайнятих у народному господарстві не збільшувалася, а відтак зник головний екстенсивний фактор зростання виробництва. Отже, темпи зростання промисловості почали падати зі скороченням екстенсивних факторів – виснаженням природних ресурсів і зменшенням народжуваності.

Зазначені питання розглядали передусім, як необхідність розв'язання теоретичних проблем політичної економії соціалізму та практичне застосування їх у господарській практиці, наголошуючи нагальність посилення прикладного характеру політичної економії соціалізму. У працях цього періоду стверджувалося, що роль економічної теорії не обмежується лише дослідженнями сутності економічних законів, вона має обґрунтовувати й «виробляти форми і методи їх використання».

Лише наприкінці 1980-х р. почали вважати, що економічні перетворення ринкового типу можливі за умов повного (або майже повного) одержавлення економіки. Адаже всі теоретичні дискусії 1960-х – першої половини 1980-х р. щодо проблем соціалістичної власності залишалися на позиціях визнання державної (загальнонародної) власності на засоби виробництва як основи соціалістичної економіки, розглядаючи її як «фундаментальну економічну сутність соціалізму». Тому генеральним напрямом удосконалення господарського механізму в цей період став пошук шляхів створення такої господарської системи, яка б забезпечувала зростання ефективності планової економіки за умов збереження її основи – загальнонародної (державної) власності.

У 1990 р. уряд СРСР розробив програму переходу до ринкових відносин під жорстким державним контролем, але вона не дістала підтримки Верховної Ради СРСР. Унаслідок цього криза радянської економіки поглибилася, і в результаті, непослідовна, безсистемна перебудова призвела до невідворотного розвалу радянської економіки та розпаду СРСР.

Розпад СРСР був зафіксований 1 грудня 1991 р., але першим кроком до незалежної держави – України було проголошення «Декларації про державний суверенітет України» (16 липня 1990 р.) та прийняття «Акта проголошення незалежності України» (24 серпня 1991 р.). Проголошення незалежності України означало створення цілком іншої політичної і соціально-економічної ситуації. Величезні структурні диспропорції, що сформувалися на той час в українській економіці, призвели до катастрофічних наслідків у екології, до

втрат природних і людських ресурсів. Отже, економіка країни потребувала глибокої і докорінної перебудови, здійснення швидких, радикальних перетворень, спрямованих на заміну існуючої економічної системи іншою з метою забезпечення її ефективного функціонування.

ЗАПИТАННЯ ДЛЯ ПЕРЕВІРКИ ЗНАНЬ

1. Які фінансові реформи проводилися в Україні в 1914–1919 рр.?
2. Які зміни відбулися протягом 30-80-х років ХХ ст. у системі управління та планування господарства України?
3. Проаналізуйте теорії представників радянської політекономії.
4. Що стало причиною кризи радянської політичної економії?

ТЕСТИ ДЛЯ ПЕРЕВІРКИ ЗНАНЬ

1. Виберіть терміни, поняття і визначення, які характеризують учення представників радянської школи політекономії:

- а) суспільні фонди споживання;
- б) саморегулювання економіки;
- в) три фактори виробництва;
- г) індивідуалізм та конкуренція;
- д) об'єкт дослідження, що обмежується матеріальною сферою виробництва;
- е) метод національних рахунків, що базується на міновій концепції;
- є) балансовий метод, що базується на концепції трудових витрат;
- ж) об'єктивна природа економічних законів;
- з) основною умовою економічної рівноваги є планування народногосподарського розвитку;
- и) основною умовою становлення соціалізму є встановлення суспільної власності на засоби виробництва;
- і) вимірювання вартості через показники витрат факторів виробництва;
- л) невтручання держави як запорука ефективної дії механізмів саморегулювання.

2. Назвіть проблеми теоретичних дискусій 20–30-х років ХХ ст.:

а) аграрні;	е) кредиту і грошового обігу;
б) демографічні;	є) поліпшення матеріального становища населення;
в) госпрозрахунку;	ж) екологічні;
г) світового ринку;	з) відтворення, планування.
д) методологічні та загальнотеоретичні;	

Рекомендовані підручники та посібники

1. Лановик Б. Д., Матисякевич З. М., Матейко Р. М. Економічна історія України і світу: Підручник / За ред. Б. Д. Лановика. – К.: Вікар, 2004. – 486 с. – Книга 2, Розділ 4, 5.

2. Юхименко П. І. Економічна історія: Навч. посіб. – К.: Вікар, 2006. – 341 с. – Розділ 13, 15.

3. Юхименко П. І., Леоненко П. М. Історія економічних учень: Навч. посіб. – 2-ге вид., випр. – К.: Знання-Прес, 2001. – 514 с. – Тема 21.

ТЕМА 13. Формування засад ринкового господарства в Україні (90-ті роки ХХ ст.)

Проблема трансформації директивної економіки на ринкову викликала доволі активну полеміку щодо шляхів та основних напрямів економічної політики перехідного етапу. Найважливішим аспектом наукових досліджень була спроба знайти й обґрунтувати шляхи переходу від централізованого планово-директивного господарства до ринкової економіки. Погляди вітчизняних учених формувалися під впливом альтернативних концептуальних теорій, що існували у світовій економічній науці, на підставі яких сформувалися два напрями такого переходу.

Перший напрям виник під впливом ліберальної (монетаристської, або ортоліберальної) концепції. Другий напрям у підґрунті має кейнсіанську методологію з її теорією державного регулювання економіки. Ще у 1990–1991 р. Верховною Радою було затверджено Концепцію переходу України до ринкової економіки (грудень 1990 р.), в якій визначалася етапність переходу, підготовка законодавчого поля, для чого було прийнято цілу низку законів, а саме: «Про власність», «Про бюджетну систему», «Про підприємництво», «Про банки і банківську діяльність» тощо, які певною мірою створювали передумови ринкової трансформації української економіки.

Наступний етап, відповідно до Концепції, безпосередньо перехідний, мав забезпечити формування засад ринкової інфраструктури через роздержавлення власності, створення суб'єктів ринку, формування національної грошової системи, перехід до вільного ціноутворення, свободу підприємництва тощо. На практиці цей етап реалізовано не було, і Україна вже від початку 1992 р. ступила на шлях безпосередніх ринкових перетворень, не маючи для цього ані чіткої програми, ані відповідної теоретичної та практичної бази.

У березні 1992 р. Верховна Рада України ухвалила «Основи національної економічної політики України», що було наступним кроком на шляху розбудови національної економіки. Основи передбачали низку заходів, зокрема роздержавлення, приватизацію, структурну перебудову й модернізацію промисловості, відмову від деяких принципів положень, прийнятих під час створення СНД, перехід до взаєморозрахунків із країнами Співдружності на основі світових цін, переорієнтацію зовнішньої торгівлі на західні ринки тощо.

У жовтні 1995 р. в країні розпочинаються радикальні економічні перетворення, під час реалізації яких скасовують дотації на виробництво збиткової продукції, відпускаються ціни, скасовується фіксований курс до твердих валют, проголошується необхідність тотальної приватизації та суттєвого скорочення бюджетного дефіциту тощо.

Друга половина 1990-х р. в економіці України характеризується проголошенням коригування курсу реформ на створення державнорегульованої, соціально спрямованої ринкової економіки, або проголошено курс на розбудову соціального ринкового господарства. Проте в цей період в Україні вже сформувалася доволі розвинена ринкова інфраструктура (банки, біржі, страхові компанії тощо), визначилася певна спрямованість валютної, кредитної політики. Стали також певною мірою зрозумілими переваги та вади діючої податкової, митної, регіональної політики. Але негативні тенденції в економіці України, хоча й дещо пом'якшені, зберігалися до кінця тисячоліття.

Разом із зазначеним, на макроекономічну динаміку негативний вплив справляли скрутне фінансове становище підприємств, недостатня ефективність приватизації й управління державним майном, зменшення попиту на вітчизняну продукцію через її високу собівартість і неконкурентоспроможність, брак інвестицій, повільне формування законодавчої бази, яка б відповідала економічним процесам перехідної економіки.

Зазначені проблеми привертали увагу науковців, що обумовило появу низки публікацій, присвячених обґрунтуванню концепції структурної перебудови, і передусім трансформації промислового комплексу, питанням оптимізації галузевої структури національного виробництва, забезпечення його конкурентоспроможності на світових ринках.

Отже, наприкінці ХХ – на початку ХХІ ст. істотно розширюється сфера наукових досліджень проблем структурної перебудови української економіки, в центрі уваги українських учених опиняються окремі інститути ринку. Тобто деякі вчені вважають головними складовими процесу економічного розвитку й структурної трансформації економіки інституціональну модернізацію. Усе це дає підстави стверджувати, що на думку багатьох українських економістів, саме інституціональний підхід уможливорює комплексне охоплення проблематики структурних реформ і суспільної трансформації, він і стає домінантним у їхніх дослідженнях на зламі тисячоліть.

ЗАПИТАННЯ ДЛЯ ПЕРЕВІРКИ ЗНАНЬ

1. Проаналізуйте розвиток української економіки в роки незалежності. Які проблеми вирішуються в Україні в ході ринкових перетворень?
2. Охарактеризуйте бачення і підходи до програми становлення ринкової економіки в Україні.
3. Назвіть основні тенденції економічного розвитку України на сучасному етапі.

Рекомендовані підручники та посібники

1. *Юхименко П. І., Леоненко П. М.* Історія економічних учень: Навч. посіб. – 2-ге вид., випр. – К.: Знання-Прес, 2001. – 514 с. – Тема 22.

2. Лановик Б. Д., Матисякевич З. М., Матейко Р. М. Економічна історія України і світу: Підручник / За ред. Б. Д. Лановика. – К.: Вікар, 2004. – 486 с. – Книга 2, Розділ 5.

3. Юхименко П. І. Економічна історія: Навч. посіб. – К.: Вікар, 2006. – 341 с. – Розділ 16.

ТЕМИ РЕФЕРАТІВ

1. Методологічні основи історії економічних учень.
2. Економічна думка Стародавньої Греції.
3. Економічна думка Стародавнього Сходу.
4. Соціально-економічна концепція конфуціанства.
5. Економічне вчення у Стародавньому Римі.
6. Економічні вчення середньовіччя.
7. Економічна думка в Україні у період середньовіччя.
8. Економічні погляди кантоністів.
9. Учення Фоми Аквінського про «справедливу ціну».
10. Зародження класичної школи політичної економії в Англії і Франції.
11. Економічні ідеї та політика меркантилізму.
12. Економічна політика меркантилізму та сучасність.
13. Економічні ідеї та політика фізіократів.
14. Вклад Франсуа Кене до теоретичної спадщини економічної думки.
15. «Економічна таблиця» Ф. Кене та її значення.
16. Зародження політичної економії. У. Петті, П. Буагільбер.
17. Класичний період економічної думки.
18. Класичний період. Теорії Ж.-Б. Сея і Ф. Баста.
19. Економічна теорія А. Сміта.
20. Основні ідеї економічного вчення Д. Рікардо.
21. Теорія народонаселення Т. Мальтуса.
22. Розвиток ідей класичної школи в Росії та Україні.
23. Критичний напрям політичної економії та його значення.
24. Історична школа в Німеччині.
25. Загальна характеристика західноєвропейського утопічного соціалізму.
26. Економічні ідеї утопічного соціалізму.
27. К. Маркс як історик економічної думки.
28. Наукове значення економічної теорії марксизму.
29. Економічне вчення К. Маркса та його вплив на суспільне життя.
30. Неокласичний період у розвитку економічної думки.
31. Теорія граничної корисності.
32. Формування неокласичної теорії.
33. Маржиналізм як переосмислення цінностей класичної політекономії.
34. Маржинальна революція.
35. Економічне вчення М. Туган-Барановського.
36. Економіко-математична школа Є. Слуцького.
37. Українська економіко-математична школа.

38. Математична школа в політичній економії.
39. Теорії монополістичної конкуренції Е. Чемберлена та Дж. Робінсон.
40. Концепції економічної динаміки та підприємництва Й. Шумпетера.
41. Кейнсіанство.
42. Практичні рекомендації Д. Кейнса до макроекономічної політики.
43. Історичні умови виникнення кейнсіанства.
44. Теорія ефективного попиту Д. Кейнса.
45. Еволюція кейнсіанства.
46. Неокейнсіанство.
47. Економічні концепції монератистів.
48. Монетарна політика М. Фрідмена.
49. Особливості монетаризму.
50. Інституціоналізм.
51. Соціально-інституціональний напрям економічної думки. Д. Гелбрейт.
52. Трансакційні витрати. Теорема Коуза.
53. Економічний лібералізм Ф. Хайєка.
54. Економічна політика неолібералізму.
55. Економічні концепції західноєвропейської соціал-демократії.
56. Розвиток економічної думки в ХХ ст.
57. Вітчизняні школи економічної думки.
58. Внесок українських учених-економістів у розвиток світової економічної думки.
59. Основні етапи розвитку історії економічних учень.
60. Економіка в релігійному світосприйнятті.

СПИСОК РЕКОМЕНДОВАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

Основна

1. Лановик Б. Д., Матисякевич З. М., Матейко Р. М. Економічна історія України і світу: Підручник / За ред. Б. Д. Лановика. – К.: Вікар, 2004. – 486 с.
2. Лісовицький В. М. Історія економічних вчень: Навчальний посібник. – К.: «Центр навчальної літератури», 2004. – 220 с.
3. Проскурін П. В. Історія економіки та економічних учень. Економічна історія індустріальної цивілізації: Навч. посіб. – К.: КНЕУ, 2008. – 400 с.
4. Юхименко П. І. Економічна історія: Навч. посіб. – К.: Вікар, 2006. – 341 с.
5. Юхименко П. І., Леоненко П. М. Історія економічних учень: Навч. посіб. – 2-ге вид., випр. – К.: Знання-Прес, 2001. – 514 с.

Додаткова

1. Бартенев С. А. История экономических учений в вопросах и ответах: Учебно-методическое пособие. – М.: Юристь, 1998. – 192 с.
2. Блауг М. Экономические мысли в ретроспективе. – М., 1994. – 394 с.

3. Болотіна Є. В. Економічна історія. Методичний посібник до вивчення курсу: Навч. посібник. – К.: ЦУЛ, 2006. – 120 с.
4. Всемирная история экономической мысли: в 6-ти т. – М., 1990. – 1838 с.
5. Грачев В. А. История экономических учений: Учеб. пособие. – Киров: «АСА», 1997. – 160 с.
6. Злупко С. М. Економічна історія України: Навч. посібник. – К.: Знання, 2006. – 367 с.
7. История экономических учений (современный этап): Учебник / Под общ. ред. А. Г. Худокормова. – М.: ИНФРА, 1998. – 733 с.
8. Костюк В. Н. История экономических учений. – М.: Центр, 1998. – 234 с.
9. Левита Р. Я. История экономических учений. – М.: Catallaxy, 1998. – 192 с.
10. Лойберг М. Я. История экономики: Учебное пособие. – М.: ИНФРА-М, 1999. – 128 с.
11. Мазурок П. П. Історія економічних учень у запитаннях і відповідях: Навч. посібник. – К.: Знання, 2006. – 477 с.
12. Мочерний С. В. Історія економічних учень: Навч. посібник. – Львів: «Новий Світ 2000», 2004. – 480 с.
13. Сурин А.И. История экономики и экономических учений. – М.: Финансы и статистика, 1999. – 200 с.
14. Титова Н. Е. История экономических учений: Курс лекций. – М.: ВЛАДОС, 1997. – 288 с.
15. Эспинас А. История экономических учений. – СПб.: Электр. интегр. системы, 1998. – 192 с.
16. Юхименко П. І. Історія економічних вчень: Навч. посіб. – К.: Знання – Прес, 2002. – 514 с.
17. Ядгаров Я. С. История экономических учений: Учебник для вузов. – М.: ИНФРА-М, 1999. – 320 с.

ІНТЕРНЕТ – РЕСУРСИ

Пошукові системи

www.google.com.ua
www.meta-ukraine.com
www.economix.com.ua
www.rambler.ru

Адреси бібліотек

1. Національна бібліотека України ім. В.І. Вернадського:
м. Київ, просп. 40-річчя Жовтня, 3
www.nbuv.gov.ua
2. Національна парламентська бібліотека України:
м. Київ, вул. Михайла Грушевського, 1
www.nplu.kiev.ua
3. Державна науково-технічна бібліотека України:
м. Київ, вул. Горького, 180
www.gntb.gov.ua

Навчально-методичне видання

Марія Миколаївна Чеховська

ІСТОРИЯ ЕКОНОМІКИ ТА ЕКОНОМІЧНОЇ ДУМКИ

**Методичні рекомендації
по самостійному відпрацюванню матеріалів з курсу навчальної дисципліни
для студентів економічних спеціальностей заочної форми навчання**

Редактор

Підписано до друку 01.04.2010 р. Формат паперу 60X84/16. Папір офсетний. Друк на ризографі.

Зам. № 30-2/10, наклад 100 прим.

Надруковано в Редакційно-видавничому центрі
Державного економіко-технологічного університету транспорту
Свідоцтво про реєстрацію Серія ДК № 3079 від 27.12.07 р.
03049, м. Київ-49, вул. Миколи Лукашевича, 19